

РАЗГРЪЩАНЕ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО ПОСРЕДСТВОМ ЕВОЛЮЦИЯТА НА ПЕРСОНАЖА В РАЗКАЗА „ОБЛАК В ОЧИТЕ“ НА ЖОАО ДЕ МЕЛО

Десислава Тимчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: В настоящия труд ще разгледаме образа на Лисабон в разказа „Облак в очите“ на португалския писател Жоао де Мело. Посредством примери от текста ще проследим промяната, която градът претърпява през погледа на главния герой в повествованието, Жоао Алберто. Ще се позовем на научни разработки, разглеждащи ролята на пространството като категория на наратива, и ще докажем, че градът в разказа на португалския писател има свойството да променя образа си според преживяванията на фикционалните герои.

Ключови думи: град, пространство, наратив, персонаж, Жоао де Мело

Abstract: This paper focuses on the image of Lisbon in the short story ‘Cloud in the Eyes’ (‘A nuvem no olhar’) by Joao de Melo. We will follow the change that the city suffers through the eyes of the main character in the text. We will refer to other scholarly studies that consider the role of the space as a category of the narrative and we will prove that the city as described in the work of the Portuguese writer has the ability to change its image according to the experiences of the fictional characters.

Keywords: city, space, narrative, character, João de Melo

Употребата на градските пространства с цел разгръщането на потенциала на фикционалната история и персонажното ѝ ядро в литературната творба не е нов похват нито за литературознанието като наука, нито за практическия писателски опит. Литературната история пази познанието за много световноизвестни писатели, които използват градските пространства не само като основа за наративните си текстове, но и като двигател на събития и предпоставка за еволюцията на персонажите. Жоао де Мело е един от най-четените съвременни португалски писатели. За съжаление, неговите

произведения са слабо познати на българската читателска публика. Творбите му рисуват своеобразна географска карта на местата, които самият той познава много добре и които са белязани от португалската история и културни ценности. Настоящото изследване си поставя за цел да проследи еволюцията на образа на Лисабон, постигната чрез емоционалната промяна, която настъпва у персонажа в разказа „Облак в очите“. За тази цел ще се позовем както на художествения текст, така и на изследванията на световни литературоведи, които определят пространството като една от най-важните категории в наратива.

Сборникът с разкази „Блаженства“ предоставя богата палитра от истории, засягащи почти всеки аспект от индивидуалното преживяване на португалеца. Разказът „Облак в очите“ е само част от новелата „За митовете: триптихът на корабите“ и привлича изследователския интерес с начина, по който пресъздава моменти от португалската история и изгражда образа на градското пространство винаги в съзвучие с емоциите и преживяванията на персонажите. Разказът представя едновременно индивидуалния стремеж към щастие на младия войник, който се завръща у дома след края на Колониалната война в Ангола, и колективния опит за преживяване на травмата от войната и последиците от нея.

През 80-те години на миналия век в португалската литература се наблюдава засилен процес по съживяване на историята посредством литературните текстове, с участието на изтъкнати автори като Антонио Лобо Антунеш, Жозе Сарамого, Жоао де Мело и много други. Активното създаване на художествени текстове, които използват историята като основа за развитието на наративното действие, е обосновано от авторското безпокойство за запазването на колективната памет и оцеляването на отделния индивид на фона на бързо развиващия се свят около него. Историята се оказва своеобразно укритие за колективния дух, който открива в литературата следи от миналото си. Условието за създаване на подобни произведения, които са свидетелство на миналото, се предопределя от стремежа за осъзнаване на настоящето, белязано от следреволюционната действителност. През периода след началото на 80-те години се обособява група от писатели, сред които са Антонио Лобо Антунеш, Жоао де Мело и други, неофициално определяни като поетите на войната, за които португалският литературовед Руи де Азеведо Тершейра, твърди, че никога не са били професионални военни. За тях войната не

е ежедневие и възможност за кариерно развитие (Teixeira 1998: 104), а е просто етап в живота им, който никога не са търсили. Преживяванията от войната оставят отчетлив отпечатък в творчеството на Жоао де Мело, споделящо трайните социални и исторически промени, които войната и последвалата Революция на Карамфилиите оставят върху колективния начин на мислене.

Историята е ядрото, около което се развива фикционалното действие в разказа „Облак в очите“ на Жоао де Мело, а Лисабон е историческият град, който приютява завърналите се от бойното поле войници. Лисабон в произведението на Жоао де Мело е онзи обединяващ мотив, който се свързва с разказаната история по такъв начин, че се превръща в двигател на изграждането на персонажите. В своя труд, посветен на творчеството на Жоао де Мело и на азорската литература, Аделаиде Монтейро Батища разглежда и въпроса за пространството като неизменна част от творчеството на писателя. Тя заявява, че пространството „има важна роля за живота на героите; създава условия за развитието на менталността и психологическия климат, културата и социалния живот на населението“ (Batista 1993: 84)¹. С това свое твърдение авторката затвърждава значимостта на Жоао де Мело и неговото творчество за развитието на португалския социум. Вамберто Фрейташ също определя творчеството на Жоао де Мело като особено значимо. В книгата си „За Азорската литература и други наративи“ той изследва подбора на персонажи, които Жоао де Мело прави, и заключава, че те са в постоянно търсене на изход от техния „собствен ад или са заети да изграждат собствена контра-реалност“. Португалският литературовед добавя, че те винаги съществуват в тясна връзка с разказаната история и със заобикалящия ги фикционален свят (Freitas 1998: 120), като тук се има предвид пространствената реалност, която създава условията за тяхното съществуване и последвало развитие. Ако приемем, че градските пространства търпят промяна благодарение на индивидуалните преживявания на персонажите, то техният образ също следва да е достатъчно богат представен.

Въпросът за проявлението и ролята на пространството като смислообразуваща категория в рамките на наративния текст е задълбочено изследван от редица световни литературоведи. За наратолозите пространството е второстепенна категория за разлика от

¹ Преводът тук и нататък е мой. - Д.Т.

времето, което представлява много по-голям интерес за техните изследвания. Въпреки това представителите на класическата наратология не изключват ролята на пространството за качествено конструиране на фикционалния свят. В книгата си „Фигури“ Жерар Женет заявява, че „можем и трябва да мислим литературата в нейните отношения с пространството“. Като причина за това твърдение авторът изтъква, че литературата ни пренася мислено „в непознати страни, като за миг създава илюзията, че ги прекосяваме и обитаваме“ (Genette 2001: 147). Това, за което Женет говори, е една от функциите на литературата – да скъсява териториалната дистанция и да позволява на читателя да се доближи до непознатото, макар на фона на бързо развиващия се съвременен свят да наблюдаваме увеличение на възможностите за пътуване и на промяна на концепцията за граница между народите.

В същото време и португалските литературоведи Карлош Рейш и Ана Крищина Лопеш обръщат подобаващо внимание на ролята на пространството в наратива, определяйки го като многопластова категория. За тях огромното значение, което то има за литературния текст, произлиза от факта, че пространството осъществява връзка с останалите категории като време и персонаж (Reis e Lopes 2000: 135). Авторите изтъкват ролята на пространството не само да създава физическата среда за наративната реалност, а и да придава значение на по-важни теми, свързани с история и социална съдба на колектива. И не е необходимо едно пространство да бъде заявявано единствено като социално или като психологическо, когато то може да бъде и двете едновременно.

В разказа „Облак в очите“ проследяваме дългия, едновременно от физическа, но и от емоционална гледна точка, процес по завръщането на основния персонаж Жоао Алберто в града от детството му – Лисабон. Продължителното пътуване от Ангола до португалската столица предоставя възможност за разгръщането на разсъжденията на героя за смисъла на войната и за радостта от завръщането. Самото пътуване е определено „не точно като прекосяване на морето, а като преминаване от едно време към друго“ (Melo 1992: 104). Посредством това своеобразно пътуване през времето градът се сдобива с два противоположни образа: от една страна е градът от детството, който наблюдаваме през спомените на Жоао Алберто и който носи „мирис на дрехи, прострени в дворовете на

Алфама² (Melo 1992: 97), от друга страна е градът, който се проявява в неговите очаквания за следреволюционния Лисабон, който изпъква с мрачните картини за „бедните квартали и замъка³, вероятно безполезен“ (Melo 1992: 111). Бедността, на която персонажът акцентира е като следствие от продължителната Колониална война, която отнема хиляди млади животи. Безполезността на замъка свидетелства едновременно за отчуждеността на персонажа от пространството на детството му и за загубената слава на държавата, на която той е символ.

Тук е уместно да отбележим разсъжденията на американския литературовед Джошуа Паркър, който изтъква връзката на пространствата с наблюденията на писателя и заявява, че:

... важно е нашето разбиране за пространствата и местата, за които създаваме наратива. В крайна сметка нашето разбиране за пространствата и местата са това, от което създаваме наративите си за тях или ги проектираме върху тях (Parker 2006: 74).

Цитатът на Паркър препраща към ролята на авторския опит при изграждане на пространствената реалност. В действителност е невъзможно да разглеждаме пространствата в тяхната цялост, без да отчитаме ролята на писателя при създаването им и на читателя при интерпретирането им. Затова и приемаме, че конкретно назованият град предопределя начина, по който ще бъде възприет от читателя. Така и Лисабон в разказа на Жоао де Мело притежава характеристиките на космополитната столица, една от най-красивите в Европа. В разказа „Облак в очите“ представените архитектурни забележителности се доближават до съвременната представа за града, но притежават и символична стойност: Булевардът на свободата не е просто път през градската реалност, който улеснява всекидневното придвижване, а е част от колективната португалска история; Площадът на търговията не е поредният туристически обект, а мястото, на което персонажът се чувства добре, морската гара в Алкантара не е крайна спирка за

² Това е един от класическите, най-стари квартали в Лисабон.

³ Тук се има предвид замъка Сао Жорже, една от важните забележителности в Лисабон.

туристическите кораби, а мястото, от което Жоао Алберто отплава към Африка и на същото това място осъществява своето завръщане.

Но това завръщане е осъзнато като невъзможно. За Жоао Алберто Лисабон от детството и от юношеството е градът, белязан от „шума, забързаността и от продължителното бръмчене на тълпите из Байша⁴, между Терейро ду Пасо и Площадът Фигейра и Росиу“ (Melo 1992: 96). Спомените му го отвеждат на всички онези места, които познава от времето преди войната:

... стълбичките, които водят до катедралата Се, до старите синагоги, до Серка Моура и оттам до замъка Сао Жорже, откъдето ще наблюдава големия и мътен Тежу, неговото устие, еднотипните къщички, които се носят в мъглявината... (Melo 1992: 97)

Вълнуващото очакване на Жоао Алберто за среща с познатата му действителност е прекъсната от „един облак в очите“ (Melo 1992: 99), когато осъзнава, че градът, който познава от детството си, вече няма да е същият:

Изведнъж спират в него чувствата и илюзиите от толкова спомени. В действителност всичко е измислено, защото нищо от това не е истина. Лъжовни са улиците и къщите. Не съществуват нито детството, нито познанието. (Melo 1992: 98)

Наблюденията на персонажа създават една реалност на контраста. От една страна е девственият образ на градското пространство от времето, в което персонажът е бил дете, от друга, е омърсената съвременна реалност на следреволюционен Лисабон, „в който нищо и никой няма да е както преди“ (Melo 1992: 99). Физическите характеристики на града не се изменят. Това, което създава променения образ на градското пространство, е промяната в емоционалния климат на персонажа, който разсъждава за следреволюционната действителност и добавя, че:

Целият град и цялата страна, и цялата империя изведнъж гледат с облак в очите. И нещо сякаш влиза в съприкосновение с яркото синьо от лисабонските зими, мисли си той. Има

⁴ Централен квартал в Лисабон.

нещо лъжовно, нещо прикрито: навярно един срам, който не може да бъде признат публично; една необходимост да се наблюдава съжалението и да се разнесе облакът, който в себе си носи и дъжд, и горчивината на историята. (Melo 1992: 99)

Разсъжденията на персонажа излизат извън ограниченията на личния му стремеж за щастие. Той изразява безпокойството си за съдбата на държавата и нейната невъзможност да се пребори с травмата от войната. В думите му се открива горчивина и неспособност да изпълни дните си отново с радост, защото „от днес нататък, животът ще бъде винаги далеч и на друго място“ (Melo 1992: 104).

В разказа „Облак в очите“ изпъква драматизмът на невъзможното завръщане към града, на невъзможната връзка между пространството от детството и това от реалността на порасналия мъж, завърнал се от войната. Но именно този драматизъм изгражда един богат пространствен образ, който, макар статичен в рамките на обективната реалност, се оказва най-важната предпоставка за качествен наратив, като събира в себе си едновременно носталгията по миналото и опита за възвръщане на надеждата за бъдещето. Той е градът, приютил много болка и копнеж, той е градът като едновременно културно, социално, историческо и психологическо пространство.

Библиография

- Batista 1993*: Batista, A.M. João de Melo e a literatura açoriana. Lisboa: Publicações D. Quixote, 1993.
- Freitas 1998*: Freitas, V. Mar cavado. Da literatura açoriana e de outras narrativas. Lisboa: Salamandra, D.L., 1998.
- Genette 2001*: Genette, G. Figuri. Sofiya: Figura 2001. [*Женет 2001*: Женет, Ж. Фигури. София: Фигура 2001.]
- Melo 1992*: Melo, J. Bem-aventuranças. Lisboa: Publicações D. Quixote, 1992.
- Parker 2006*: Parker, J. Conceptions of Place, Space and Narrative: Past Present and Future – Amsterdam Journal for Cultural Narratology 7-8/2012-2014 (2016), 74-101.
- Reis e Lopes 2000*: Reis, C. Lopes, A. Dicionário de narratologia. Coimbra: Livraria Almedina, 2000.
- Teixeira 1998*: Teixeira, Rui de Azevedo, A guerra colonial e o romance português, Lisboa: Notícias editorial 1998.